

A Párizs környéki béke-
rendszerek sokak szerint
nem lezárták az első világ-
háborút, hanem állandósí-
tották Európa politikai
válságát. Az 1920 utáni
történelmet szemlélve va-
lóban azt láthatjuk, hogy
a vesztesek különböző for-
mában, más hangsúlyokkal,
de 1945-ig megpróbálták
napirenden tartani a revízió
kérdését. Törökország sze-
repe ebben az összefüggés-
ben ellentmondásos és
– különösen magyar szem-
mel nézve – figyelemre
méltó. Jóllehet a Fényes
Porta képviselői igen,
az ankarai török kormány
viszont sosem írta alá a
sévres-i békét. Csaknem
három év kitartó katonai
és politikai ellenállás kel-
lett ahhoz, hogy 1923-
ban Lausanne városában
egyenrangú partnerként
ülhessenek tárgyalóasztal-
hoz. Hogy volt mindez
lehetséges? Hogy sikerült
több nagyhatalom érdekei-
vel szemben revízió alá
vonni az első világháború
utáni rendezést?

→
Kemál pasa
→

KÖVECSI-OLÁH PÉTER

Sévres-től Lausanne-ig

TÖRÖKORSZÁG HARCA A BÉKEDIKTÁTUM ELLEN

EURÓPA BETEG EMBERE

„Európa beteg embere” a 20. század elején már több mint egy évszázados belső reformfolyamatot tudhatott maga mögött, melyet összefoglaló néven a *tanzimat* korának nevezünk. A folyamat két kiemelkedő dokumentuma az 1839-ben proklamált (gülhanej) *Hatti Serif*, valamint az 1856-ban kihirdetett *Hatti Hümajun*. Mindkét szultáni rendelet célja a birodalom és a társadalmi kohézió erősítése volt. Az oszmán megújulási folyamat az élet minden részére kiterjedt. Alapjaiban érintette a tulajdonjog, a vallási kisebbségek – görögök, örmények stb. –, az adó- és bankrendszer, valamint a hadsereg helyzetének alakulását. Bizonyos időszakokban – 1876-ban rövid ideig, majd 1908-tól a háború végéig – az alkotmányos kormányzás is megvalósult.

Az összes muszlim vezetőjének címét viselő mindenkori oszmán szultán, a padisah pontosan érzékelte, hogy az európai tudományos, oktatási és technikai fejlődéshez képest a birodalom lemaradt. Ezt természetesen az öreg kontinens nagyhatalmai is észlelték, hisz gazdasági érdekeiknek megfelelően olyan megállapodásokat (ún. kapitulációkat) erőltettek az oszmán vezetésre, amelyek külpolitikai védelemért cserébe súlyos károkat okoztak az oszmán társadalom és pénzügyi világ szövetében.

Tetézte a bajokat, hogy Konstantinápolyban az orosz terjeszkedéssel és az egyre erősödő balkáni nacionaliz-
mussal is szembe kellett nézni. 1878-

ban Kars, Ardahan és Batum területei Moszkva fennhatósága alá kerültek. Boszniát az Osztrák–Magyar Monarchia 1908-ban annektálta. A szerb, görög, román, bolgár függetlenségi törekvések eredményeként az egykor Budáig érő oszmán fennhatóság a világháború előestéjén – 1913-ban – Edirnéig szorult vissza. Az utolsó bástyának számító Albánia 1912-ben vált hivatalosan is független állammá. Optimizmusra az észak-afrikai térség sem adott okot a Portának. Algéria 1830-ban, Egyiptom 1882-ben, Líbia pedig 1912-ben vált francia, brit, illetve olasz protektorátussá. Kréta Görögországhoz csatlakozása 1913-ban jelezte: az oszmánok mozgástere a Földközi-tengeren is beszűkült.

A nemzetközi politikában a folyamatos területi veszteségeket elszenvedő egykori világhatalom problémáira és az ezekkel kapcsolatos fejleményekre 1815-től kezdődően csak keleti kérdésként (*question d'orient*) hivatkoztak. Az Oszmán Birodalom kénytelen volt alkalmazkodni az új erőviszonyokhoz, és megtanulni, hogy saját érdekeit a nagyhatalmak egymás elleni kijátszásával tudja leginkább megvédeni.

Az oszmán társadalomban a 19. században gyorsult fel az a folyamat is, mely a birodalom nem muszlim vallású vagy nem török etnikumú népeit kezdte elidegeníteni a központi hatalomtól. A 19. század közepétől egyre bővült azoknak a köre, akik mentesültek a katonáskodás, az adófizetés és az igazságügyi felelősségre vonás alól. A folyamat elsősorban a görög és ör-

Enver pasa

politikai palettán. A cikk szerzője, Jusuf Akcsura a cári Oroszország területén látta meg a napvilágot volgai tátráként, ám 1905 után sok társához hasonlóan oszmán földre menekült. Világnézetét nagyban befolyásolta a cári politikában is érezhető európai nacionalizmus és az a körülmény, hogy török ajkú muszlimként a kisebbségi lét minden hátrányát átélhette. Akcsura és társai törekvései egy török (és muszlim) többségű, viszonylag homogén állam kialakítására irányultak.

A korszak politikai életének taglalásakor nem feledkezhetünk meg a különféle ellenzéki csoportokból – főleg katonatisztekéből, orvosokból és értelmiségiekből – álló ún. ifjútörök mozgalomról sem, melynek tagjai 1902-től az Oszmánli Ittihát ve Terákki Dzsemi-jeti elnevezésű párt keretében fejtették ki tevékenységüket. Az ifjútörökök a szultáni titkosszolgálatot kikerülve sok esetben külföldön, többnyire Nyugat-Európában szervezték meg sejtjeiket. A heterogén csoport egy dologban egyetértett: az oszmánok megmaradásához gyökeres változásokra van szükség. A mozgalom sikeres volt, lépésről lépésre haladt a hatalom felé. 1908-tól kezdődően a szultánt alkotmányos kormányzásra kényszerítve de facto átvették az ország vezetését. Jóllehet a kezdeti időszakot tekintve soraikban sok liberális, konzervatív és nacionalista elem is megfér egymás mellett, a világháború kitöréséhez közeledve az utóbbi elem egyre hangsúlyosabbá vált. A francia és német műveltséget megismerő, majd hazatérő ifjútörökök szeméi előtt a birodalmi gondolat helyett a török nemzeti kultúra határai kezdtek kirajzolódni.

TÖRÖK-NÉMET BARÁTSÁG

1914. augusztus 2-án a Német Császárság és az Oszmán Birodalom titkos szerződést kötött egymással. A megállapodás második pontja kimondta: „Abban az esetben, ha Oroszország aktív katonai lépésre szánná el magát, s ez Németország számára casus foederis lenne Ausztria–Magyarország irányában, ez a casus foederis [kölcsönös segítségnyújtás] Törökországra is érvényes.” A nemzetközi politikában vibráló feszültséget és a török-német ba-

mény közösségeket érintette. Mindkét kisebbség milliós nagyságrendben, fontos gazdasági és politikai pozíciókat birtokolva, vallási közösségein belül viszonylag szabadon, az ún. millet-rendszerben élt a kalifa fennhatósága alatt.

Nem segítette a társadalmi együttélést az sem, hogy az elsősorban amerikai és francia szellemi tőke igyekezett minél nagyobb hatást gyakorolni az országban. Hogy ez nyugati szempontból mit jelentett, érdemes idézni a harputi amerikai konzul, David J. Hill 1901-ben írt gondolatait az Eufrátesz Kollégiumról: „Jelen pillanatban az Amerikából idehozott legfontosabb dolog, hogy a kollégium minden osztályában megtanítsuk az amerikai kereskedelmi szellemiséget és információt adjunk az amerikai gazdaságról és kényelemeiről. Ennél is fontosabb, hogy az amerikai életideát, a munkához való viszonyt, az időkezelést és az ehhez hasonló dolgokat elültessük Ázsia eme termézetes kertjében. Ez a kollégium az

amerikai gondolkodásmódot és életfilozófiát minden osztályban, széles körben jeleníti meg és tanítja.”

A birodalom megmentésére és legalább az éppen aktuális status quo megőrzésére tett kísérletek közül három szellemi áramlatot kell kiemelnünk. Az oszmán identitás kialakításának hívei abban hittek, hogy a közös érdekek képesek összefűzni a birodalom népeit. A cél elérése érdekében a tulajdonjog, a katonai szolgálat és az adózás területein igyekeztek egyenlőséget bevezetni az állampolgárok között. A másik elmélet képviselői egy iszlám megújulási mozgalomban, a muszlim gyökerekhez való visszatérésben gondolkodtak. A II. Abdülhamid (1876–1909) szultán által is támogatott politika a birodalom határain kívüli muszlim világgal keresett kapcsolatot, így próbálva meg ellensúlyozni a brit dominanciát Ázsiában. 1904-ben egy Kairóban megjelent cikkkel egy új eszme, a pánturkizmus is megjelent a

rátság kialakulását a szeptember 9-én az oszmán kormány által kihirdetett, a kapitulációk eltörléséről szóló körlevél is kiválóan jelezte. A szöveg stílusa és tartalma beszédes. Míg kormányzati oldalról a gülhanei *Hatti Hümajunra* visszautalva a tanzimat sikerességét hangsúlyozta, addig a jogharmozás kisiklásáért, a közigazgatási és gazdasági sikertelenségekért a „külföldiek” okolta. „A birodalom egészében a haladás akadályozói”, vagyis a kapitulációk eltörlése ennél fogva a „baldogabb jövő” zálogát jelentette az ifjútörök vezetés szemében.

Mindezek folyományaként az Oszmán Birodalom 1914. november 11-én Oroszországnak, Franciaországnak és Angliának hadat üzenve belépett az első világháborúba. A központi hatalmak mellett felsorakozó szultán rögest *dzsihád-i mukáddeszt*, vagyis szent háborút hirdetett, melytől azt remélte, hogy az egyiptomi és indiai muszlimok segítségével Anglia dolgát jelentősen megnehezíti.

Ennek megfelelően rögtön el is kezdődött a katonai erők összehangolása és a hadszíntereken történő elosztása. Ezzel párhuzamosan természetesen a politikai együttműködés is szorosabbá vált. A szárazföldi összeköttetést nagyban megkönnyítette, hogy Bulgária 1915 őszén szintén csatlakozott a Berlin, Bécs, Budapest és Isztambul alkotta szövetséghez. Török katonák érkeztek a galíciai frontra, osztrák-magyar és német kiképzőtisztek, tüzérek és Otto Liman von Sanders vezetésével tábornokok mentek Gallipoliba és az iraki, palesztin harcterekre. Az oszmánok számára három kiemelkedő jelentőségű frontvonalról beszélhetünk. A cári Oroszország a Kaukázus felől fenyegette Anatóliát, a brit, ausztrál és új-zélandi csapatok a Dardanelláknál próbáltak partra szállni, míg az erős brit támogatással megalakult arab fellelő csoportok főleg a mai Irak és Szíria területéről kiindulva helyeztek nyomást a központi hatalmak egységeire.

Enver pasa 1914. december 20-án Szárikámisból indulva átfogó támadást indított II. Miklós cár csapatai ellen a csaknem 35 éve oroszok által megszállt területek (Kars, Ardahan és Batum) visszaszerzéséért. A orosz fel-

szerelésű, kimerült, mintegy 120 ezres hadsereg azonban 1915 januárjára megsemmisítő vereséget szenvedett és mintegy 60 ezer embert veszített. Az orosz csapatok ezek után az 1917-es bolsevik forradalomig Kelet-Anatólia jelentős területeit – Erzurum, Van, Erzincan és Trabzon városait is beleértve – ellenőrzésük alatt tartották. A bolsevik forradalom sikere után ezen a fronton oszmán szempontból pozitív változások következtek be. Az 1918. március 3-án megkötött breszt-litovszki egyezmény az Oszmán Birodalom utolsó területi nyereségét rögzítette. Mintegy negyvenévi orosz megszállás után Kars, Artvin, Ardahan és Batum ismét török fennhatóság alá került, az ország keleti területeiről kivonultak a cári csapatok. A területi gyarapodás, vagyis török olvasatban az 1878-as határok helyreállítása azonban nem elégitette ki Isztambul. A kaukázusi és oroszországi muszlimok ügyét is igyekeztek felkarolni, de Breszt-Litovszkban sem Németország, sem pedig az

Osztrák–Magyar Monarchia nem támogatott egy Baku felé indítandó oszmán offenzívát.

Az ország nyugati határán, a Dardanellák bejáratánál 1915 februárjában – az orosz és a brit flotta egyesülése, valamint a boszporuszi török aknazár feltörése végett – megjelent az angol flotta. A harcok során kitént Musztafa pasa nagy véráldozat árán, de megállította a brit partraszállási kísérletet, melyben ausztrál és új-zélandi csapatok is részt vettek. A délkeleti hadszíntéren, Palesztinában, a Sínai-félszigeten, Szíriában és Irakban a britek sokkal sikeresebbek voltak, bár a Bagdad irányába nyomuló brit csapatok 1915 őszén megtorpanak. Charles Townsend tábornok indiai ezrede Kut városáig volt kénytelen visszavonulni. A Colmar von der Goltz német vezértábornagy (az oszmán katonák körében Goltz pasa) vezette oszmán egységek a város ostroma során súlyos veszteségeket okoztak az indiai–brit csapatoknak, s 1916 áprilisára felszámolták

Goltz német vezértábornagy,
azaz Goltz pasa

a Kutban állomásozó antanterőket. Ám az 1916-ban kezdődő arab felkelések eredményeként 1918 őszére az angolok kezébe került Amman, Bejrút, Damaszkusz és Aleppó is. A birodalmat háborúba vezető V. Mehmed szultán 1918 őszén meghalt. Helyét testvére, Vahdettin vette át, aki VI. Mehmed néven az oszmán történelem utolsó szultánja lett.

Az oszmán seregek 1918. október 30-án kötöttek fegyverszüneti megállapodást az égei-tengeri Mudrosz szigetén. A győzők elsőként a Boszporusz és a Dardanellák megnyitásáról – vagyis megszállásáról – határoztak. Ennek értelmében Isztambul nemzetközi csapatok léptek el. A határok és a belső rend fenntartásához szükséges egységeken kívül a szultánt a fegyveres erők leszerelésére kötelezték. Mindkét határozat növelte a lakosság és a tisztis réteg ellenállását. A hadsereg felszámolása lassan és szervezetlenül haladt, a török ellenállási mozgalom későbbi vezéralakja, Musztafa Kemál még hivatalos katonai utasítással a zsebében hagyta el a török fővárost. A 9. hadsereg leszerelését kellett volna felügyelnie, a fiatal tisztnek azonban esze ágában sem volt a szultáni kormány rendelkezéseit betartani. Samsun városába érve 1919. május 19-én szervezkedni kezdett VI. Mehmed és az országba érkező idegen csapatok ellen. A dátum ma hivatalos nemzeti ünnep Törökországban.

Az antantcsapatok érkezését a padisah városában sem fogadták nagy örömmel. Kiss Sándor szófiai magyar ügyvivő 1922 márciusában írt jelentésében – egy „feltétlenül szavahihető, bizalmi emberre” hivatkozva – így számolt be az aktuális állapotokról: „Az ember alig hinné, hogy Konstantinápoly még a török birodalom fővárosa. Perában a törökök szinte eltűnnek az Entente-katonaság s a görög, örmény és zsidó lakosság tömegében. Még magában Sztambulban is, a hol a török hivatalok és laktanyák vannak elhelyezve, a szövetségesek dominálnak. A török kormánynak úgyszólván semmi hatalma, teljesen az Entente-főmegbízottak ellenőrzése alatt áll. Az igazi török kormány egyébként Angorában van és úgyszólván semmi kétség aziránt, hogy a konstantinápolyi kormánnyal egyetlenleg működik.”

A mindennapokról és a megszálló csapatok viselkedéséről érdemes kissé hosszabban idézni: „A katonák lopnak, árut fizetés nélkül visznek el, s az eset-

V. Mehmed szultán

leg ellenkező vagy panaszkodó kereskedőt revolverrel és szuronnal fenyegetik. Legrosszabbak e tekintetben az amerikaiak; az amerikai matrózok rossz hírű nőkkel összefogódzva részegen düllöngélnék az utcákon és lökdösisik a közönséget. Az angolok és franciák követik példájukat. A városi lakosság sokat szenved a szoldateszkától, és viszaszárják a német és osztrák-magyar régimé-et, mely alatt a rend és a közbiztonság példás volt. Mindezek mellett még az Entente-hatalmak képviselői sincsenek mindig jó viszonyban egymással, és a súrlódások levét megint csak a lakosság issza meg.”

Az országban kettős hatalom alakult ki. Hivatalosan az isztambuli kormány és a szultáni hatalom vezette az országot, ám ezzel párhuzamosan Anatóliában széles társadalmi támogatottságon alapuló ellenpólus jött létre.

A BÉKEDIKTÁTUM

Az oszmán területek jövőjét – vagyis egy esetleges győzelem után azok felosztását – illetően már 1915-től titkos tárgyalások kezdődtek. Az Oszmán Birodalomhoz tartozó Mezopotámia, Hedzsász, Szíria, Palesztina, Szudán és Észak-Afrika sorsa 1918-ra lényegében eldőlt. A fegyverszünet értelmében az ott állomásozó oszmán tisztiek és csapatok letették a fegyvert és hazaindulnak. Az igazi kérdés a többségben törökök lakta területek hovatartozása volt. Az isztambuli törvényhozás, vagy-

is a medzslisz 1920 januárjában elfogadta az ún. *Nemzeti paktumot (Misak-ı Millî)*, mely igyekezett kijelölni a jövődö török nemzeti határokat. Ez az elképzelés az anatóliai ellenállási mozgalom számára is elfogadhatónak látszott. Ennek értelmében Törökországnál maradt volna a ma görög és bolgár területnek számító Nyugat-Trákia, Ciprus, az alexandrettai szandzsák (mai nevén Hatay), valamint Moszul és környéke csakúgy, mint a kaukázusi térség fontos kikötővárosa, Batumi. A vitatott területeken a török kormány hajlandó volt a helyi népszavazások döntésének alávetni magát. A győztesek elképzelése azonban egészen más volt. Nemhogy a *Misak-ı Millî* által kijelölt vidékeket, de Mersint, Adanát, Antalyát, Konyát vagy Izmirt sem kívánták az új török állam határain belül hagyni.

Az egyeztetések végső formáját, tehát a békefeltételeket 1920 tavaszán közölték az isztambuli kormánnyal. A békeszerződés végső változata az amúgy angolbarát híreben álló szadzarázám (miniszterelnök), Damat Ferit pasa számára is elfogadhatatlan volt. Mindezt írásban is közölte az érintettekkel. Ezen a véleményen volt a Párizsba érkezett, mintegy harminctagú oszmán békedelegáció is. A törökök nyíltan elutasították a békeszerződés aláírását. Csakhogy az antanthatalmak 1920. július 16-i ultimátuma nem sok cselekvési lehetőséget hagyott VI. Mehmed szultánnak. Az ultimátum a szerződéstervezet elutasítása esetére kilátásba helyezte Isztambul görögök általi megszállását is.

A padisahnak nem maradt más választása, 1920. július 22-én elfogadta a párizsi szerződéstervezetet. A tulajdonképpeni békediktátum aláírására 1920. augusztus 10-én Sèvres városában került sor. A szerződést a török költészetből is ismert Riza Tevfik pasa (1869–1949), a korábbi berni követ, Resat Halisz pasa (?–1945) és a korábban közoktatási miniszterként tevékenykedő Hadi pasa (1861–1932) látta el kézjegyével. Ők 1924 nyarán – további 147 társukkal együtt – felkerültek az ún. „százötvenek” listájára, akiket hazaárulás vádjával kiutasítottak az új Török Köztársaságból.

Sèvres a brit, görög, francia, olasz, örmény és kurd érdekek figyelembevételével a tulajdonképpeni török magterületek felosztását tartalmazta. A győztesek csak azt a belső-anatóliai vidéket

kívánták meghagyni a legyőzött félnek, amely délen a Tuz Gölünél, nyugaton Bursánál kezdődik és keleten Tokatig, északon pedig a Fekete-tenger partjáiig terjed.

Izmir, Edirne és környéke, az összes égei-tengeri sziget görög, Délnyugat-Anatólia Konya központtal olasz, a Földközi-tenger keleti partvidéke francia, Moszul brit fennhatóság alá került. Az örmények a keleti megyékből kihásvítva – Erzincan, Erzurum, Trabzon és Muş városokkal – önálló államot kaptak, míg a kurdok az iraki mandátumon belül váltak autonóm terület birtokosaivá. A kurdok lakta törökországi régiók először autonómiát, később – igény esetén – teljes függetlenséget kaptak volna. A békeszerződés kimondta: *„Egy Konstantinápolyban székelő, három tagból álló bizottság, amelynek tagjait a brit, a francia és az olasz kormány nevezi ki, a jelen szerződés hatályba lépésétől számított hat hónapon belül tervezetet dolgoz ki a túlnyomórészt kurdok lakta területek helyi autonómiájáról.”* A tengerszorosok nemzetközi fennhatóság alá vonása látszólag demokratikus megoldásnak tűnik. A korabeli tengeri flották nagyságát és erejét figyelembe véve azonban azt látjuk, hogy ez a döntés gyakorlatilag a brit gyarmatbirodalom zavartalan összeköttetésének biztosítása érdekében került a békeszerződésbe.

A sèvres-i diktátum kilencedik részének 261. cikkelye szerint a kapitulációk fenntartása továbbra is szükséges, sőt, azok rendelkezései a győztes hatalmak érdekei szerint bővítendőek. Látható tehát, hogy a győztesek nemcsak területi csonkításra, de olyan gazdasági függés kialakítására is törekedtek, mely hosszú időn át szavatolhatta volna London vagy akár Párizs és Róma érdekeinek érvényesülését.

Ami a kisebbségek konkrét jogait illeti, a békeszerződés negyedik fejezet 147. cikkelyének értelmében az oszmán államnak a „nemzeti, vallási és nyelvi kisebbségek” számára független igazgatási és ellenőrzési jogokat kellett biztosítania. A 149. cikkely szerint *„az oszmán kormány minden törökországi nemzeti kisebbség esetében elismeri azok egyházi és oktatási függetlenségét, és tiszteletben tartja azt”*. A 151. cikkely azonban ezen túlmenően kötelezte a török államot arra,

hogy amennyiben nem tartja be vállalt kötelezettségeit, Isztambul aláveti magát a Népszövetség iránymutatásának. A térséget érintő, főleg brit és francia nagyhatalmi terveknek megfelelően a szóban forgó kisebbségek ekkor még a „nem keresztény” csoportokat is magukban foglalták.

A TÖRÖK FÜGGETLENSÉGI HARC

Sèvres Trianonhoz hasonló reakciót váltott ki a török közvéleményből. Csakhogy az országban aktív politikai és katonai ellenállási mozgalom működött. Az ún. Karakol kezdetben arra próbált összpontosítani, hogy az antant által letartóztatni kívánt katoná-

tiszteket és politikusokat kimenekítse az antant látóköréből, bújtassa vagy éppen megfelelő információval lássa el. A Samsunból induló ellenállás 1919 végén már ankarai központtal működött. A legitim politikai tömörüléssé alakuló mozgalom élén szinte kizárólag katonatisztek álltak. A gallipoli csatában hírnevet szerző Musztafa Kemál Kjazim Karabekir és Ali Fuat (Dzsebeszjo), a 15. és a 20. hadtest parancsnokai elsőként biztosították lojalitásukról. Az első ankarai kormányfő, Hüsejtin Rauf (Orbaj) a haditengerészetnél szolgált, a belügyminisztériumot kialakító Ibrahim Refet (Bele) korábban ezredesként, majd a csendőrség parancsnokaként tevékenykedett.

Kemálék jól tudták, hogy az ország török jellegének túlhangsúlyozása a

harc ezen fázisában visszaüthet. Ugyanakkor az első világháború, az örményeket ért atrocitások és Sèvres okán az is jól látszódott, hogy a nem muszlim csoportokkal az együttműködés csődöt mondott. Éppen ezért 1919 májusától a függetlenségi mozgalom nem tett különbséget a muszlim közösségek tekintetében. A Nagy Nemzetgyűlés (*Büyük Millet Meclisi*) proklamációjából az olvasható ki, hogy a *Nemzeti paktum*ban kijelölt határokért törökök, kurdok, cserkeszek, lázok és arabok együtt küzdöttek. Az ankarai kormány ugyanakkor igenis kiemelte, hogy lemond a pántörök eszmék támogatásáról, és nem segíti a szovjetellenes azerbajdzsáni és közép-ázsiai felkeléseket. Ezzel párhuzamosan az ország területén maradt nem muszlim és/vagy nem török kisebbségek sorsa is megpecsételődött. 1914-ben nagyjából 1,2 millió örmény és több mint 1,7 millió görög élt az országban. Rajtuk kívül jelentős zsidó, örmény katolikus, szürjáni és protestáns közösségekről is tudunk. Ezen kisebbség döntő többsége 1923-ra elpusztult, elmenekült

vagy lakosságcsere-egyezmény keretében hagyta el hazáját. A Török Köztársaság megalakulásakor az országon belül élő muszlimok háború előtti 81%-os aránya 98%-ra emelkedett.

Kemál pasa nagyhatalmi támogatást is talált. A szovjethatalom az intervenciók erőivel való küzdelmében azonnal felismerte, hogy – az ellenségem ellensége a barátom logika alapján – a török ellenállási mozgalom célkitűzései könnyen összeegyeztethetők saját érdekeivel. A törökök keresték a megegyezést Csicserin szovjet külügyi népbiztossal, de a tárgyalások ideje alatt igyekeztek északkeleti határaikat biztosítani. Kjazim Karabekir pasa csapatai elfoglalták az oroszok, majd a britek után az örmények fennhatósága alá került kelet-törökországi vilajeteket. A magukra hagyott örmény csapatok kénytelenek voltak visszavonulni. 1920. december 2-án a gümrüi békével létrejött a ma is ismert örmény–török határ.

A szovjet–török barátsági szerződés megkötésére 1921. március 16-án – az antant hivatalos isztambuli bevonulásának évfordulóján – került sor. Ebben

Moszkva nem ismerte el a Sèvres-ben elfogadott diktátumot, és a török határokra vonatkozóan a kemalista *Nemzeti paktum* irányelveit tartotta mérvadónak. A törökök cserébe lemondtak Batumról és Nahicsevánról. A bolsevik vezetés ezek után még több fegyvert és pénzt küldött a Nyugat-Anatóliába behatoló görög hadtestek ellen harcoló Musztafa Kemál csapatainak. Bár a szovjetek elvben támogatták déli szomszédjuk bolsevizálását, az ankarai kormány hamar elébe ment az eseményeknek és csírájában elfojtott minden kommunista szervezkedést. Moszkva ennek ellenére – a pragmatizmust előtérbe helyezve – folytatta a nyugati hatalmakkal szembeni török törekvések támogatását.

1921 tavaszára a franciák és az olaszok egyezsége jutottak az ankarai kormánnyal, és jövőbeli gazdasági befektetések reményében lemondtak törökországi aspirációikról. Ennek következtében egyedüli fegyveres erőként a britek támogatta görögök maradtak az országban, akikre Afyon körzetében a török haderő 1922. augusztus 30-án

Kemál pasa Ismet İnönüvel,
aki a török delegáció vezetője volt
a lausanne-i tárgyalásokon

megsemmisítő csapást mért. Alig több mint egy héttel később, szeptember 9-én Kemál pasa csapatai bevonultak Izmir városába. 1922. október 11-én a mudanyai fegyverszünet megkötésével a fegyveres cselekmények befejeződtek, eljött a politikai tárgyalások ideje.

MIÉRT SIKERÜLHETETT?

Sèvres első revíziójára 1923. július 24-én, a lausanne-i békeszerződés aláírásával került sor. A *Nemzeti paktumban* foglaltak nagy része teljesült, bár Moszul tekintetében Ankara végül kénytelen volt meghátrálni és a vitatott, kőolajban gazdag területet a brit mandátumhoz tartozó Iraknak átengedni. Hatay csak 1939-ben került Törökországhoz, a tengerszorosok pedig az 1936. évi montreaux-i megállapodásig nemzetközi felügyelet alatt maradtak. Mégis elmondható, hogy a törökök lakta terület döntő többségét és a stratégiai szempontból fontos vidékeket

(Dardanellák, Edirne, a Tigris és az Eufrátesz forrásvidéke) sikerült az új török államnak megtartania.

Hogy volt mindez lehetséges? Hogy sikerült több nagyhatalom érdekeivel szemben revízió alá vonni az első világháború utáni rendezést? Ezek a kérdések a török függetlenségi harcot leplezetlen szimpátiával szemlélő korabeli magyar közvéleményt is foglalkoztatták. Friedrich István járt is Törökországban, és egy díszkard átadásával tolmácsolta a magyar nép tiszteletét Kemál pasának. Az MTI beszámolója szerint Horthy Miklós így fogalmazott egy 1922 őszén tartott beszédében: *„Közeledik a pillanat, amikor Magyarország visszakapja valamennyi elszakított területét, és az ellenség kiűzésével Magyarország újból felszabadul. Ebben a komoly pillanatban a törökök adják a legjobb példát. Fegyvert ragadtak hazájuk felszabadításáért, és elkergették valamennyi ellenségüket.”* A magyar kormány inkognitóban Törökországba küldött embere, Ruzsokay

Jenő 1923. február 15-én – tehát jóval a lausanne-i béke aláírása előtt – Izmirben kifejezte Horthy és *„a magyar nemzet testvéri érzületét és lelkes örömeiket a török győzelem felett”*.

Ami a miértekre adandó válaszokat illeti, több szempontot is érdemes figyelembe venni. Elsőként érdemes megvizsgálni, hogy a fegyveres ellenállást választó törökök milyen reakcióra számíthattak szomszédaiktól. Az sem elhanyagolható szempont, hogy a nagyhatalmi érdekek mennyiben teljesültek Lausanne-ban. A szomszédok esetében nyilvánvaló, hogy a görögöket leszámítva más ütőképesebb katonai erő nem volt Anatóliában. A jelen lévő olasz, francia és örmény csapatok harcértéke erősen kérdéses. Sőt a szovjetek révén Kemálék egy szomszédos nagyhatalom hathatós támogatását is magukénak tudhatták. A térségben leginkább érdekelt franciák és britek Arábia, Szíria, Palesztina, Irak kapcsán már nagyrészt sikerrel jártak; területéhségük csökkent. Anatóliáért sem Párizs, sem London nem akart több vért ontani. Kiseb mértékben, de ugyanez igaz Rómára is. Az olasz állam ugyanis a Dodekanészosz-szigetek birtoklásával kijutott az Égei-tengerre és ezáltal közös határa lett Törökországgal. Róma a Kelet-Mediterráneum felé kacsintgatott.

Mindezek persze semmit sem vonnak le a törökök érdemeiből, akik látványos sikert értek el a Párizs környéki békerendszer revíziójával. Atatürk Törökországa azonban nem követte el azt a hibát, hogy a kitűzött célok elérése után tovább szítsa az ellenségeskedés tüzét. 1930-ra, vagyis hét évvel Sèvres láncainak összetörése után az összes szomszédjával jónak mondható, közvetlen kapcsolatot alakított ki. Törökország két világháború közötti történetéből ugyanakkor – minden reform és újítás mellett – az is kiolvasható, hogy a nagyhatalmak közötti lavírozás hagyományos oszmán módszereit a köztársaság is előszeretettel alkalmazta. ♦

A szerző történész, turkológus,
az ELTE Történelemtudományi
Doktori Iskola doktorjelöltje